

Педагошко образовање наставника у Србији: од наставленија до Центра за образовање наставника¹

Александра Илић Рајковић²

Одељење за педагогију и андрагогију, Филозофски факултет,
Универзитет у Београду, Београд, Србија

Апстракт У раду су сајледани кључни догађаји релевантни за образовање предметних наставника у Србији до оснивања Центра за образовање наставника 1971. године с намером да се утврде основне фазе у развоју овог образовања. Имајући у виду позицију педагошких знања у односу на иницијално образовање наставника за поједине научне дисциплине, садржаје, организацију, иницијаторе и носиоце образовања наставника, развој образовања предметних наставника може се сајледајти у четири фазе. Прва је почела 1838. године када је објављено прво уџбенико за наставнике гимназија. У другој је уведена педагогија у наставни план школске институције највишеј ранга у Србији и донет Закон о професорским испитима. Трећа значајна фаза је позната по оснивању Катедре за педагогију на Великој школи и раду др Војислава Бакића. Четврта се односи на рад Оштре педагошкој семинара који је основан између два светска рата и наставак рада у измењеним околностима 1948. године. У закључку се констатира да је развој педагошког образовања наставника у Србији имао сличан ток као и у Европи, али да овај процес у Србији карактеришу дуговрајни дисконтинуитети, што успорава институционализацију овог образовања. Такође, констатовано је и да реконструкција развоја образовања наставника може да допринесе ближеј сајледавању процеса професионализације наставничкој звања и разумевању развоја појединих педагошких дисциплина, пре свега методика.

Кључне речи: предметни наставници, педагошко образовање, професија, квалификације.

1 Реализацију овог истраживања финансирао је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Србије на основу Уговора бр. 451-03-9/2021-14 о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2021. години.

2 avilic@f.bg.ac.rs

Увод

Центар за образовање наставника, основан 1971. године, данас је засебна наставна јединица Филозофског факултета Универзитета у Београду која организује иницијално образовање наставника предметне наставе. Обележавање педесет година континуираног рада Центра прилика је да се у историјској перспективи сагледа образовање предметних наставника у Србији до оснивања те наставне јединице. У том смислу, настојимо да сагледамо кључне догађаје релевантне за образовање наставника и да утврдимо основне фазе у развоју образовања наставника, почевши од објављивања првог упутства за наставнике 1838. до оснивања Центра 1971. године, имајући притом у виду: позицију оних знања која су специфично потребна наставницима у односу на иницијално образовање наставника за поједине научне дисциплине, садржаје, организацију, иницијаторе и носиоце педагошког образовања наставника. Поједини аспекти те теме разматрани су до сада у домаћој педагошкој историографији у вези са: моралним васпитањем у школама Србије (Tešić, 1974), гимназијским образовањем (Grujić, 1997), професорским испитима (Vujisić Živković, 2011), катедром за педагогију (Tešić, 1967; Vujisić Živković, 2012), историјом методика (Stikić, 2015). Осим релевантне литературе и објављених извора, за потребе овог рада коришћени су и необјављени извори који до сада нису били предмет разматрања истраживача – реч је о документацији Општег педагошког семинара која се чува у архиви Одељења за педагогију и андрагогију на Филозофском факултету у Београду.

Проучавати образовање и рад наставника предметне наставе у Србији 19. и првих деценија 20. века значи проучавати рад оних просветних кадрова који су радили пре свега у средњим школама. У основним школама су подучавали учитељи и њихово образовање има свој историјски ток. По завршетку основне школе, чије се трајање у истраживаном периоду мењало од три ка више разреда, ученици су прелазили у средње школе, где су их подучавали предметни наставници (професори). Мрежа средњих школа је била знатно разуђенија од мреже основних школа, а наставници предметне наставе били су малобројни те није необично што је систем образовања учитеља био стабилнији и раније успостављен од система педагошког образовања наставника који су иницијално изучавали неку од научних дисциплина не припремајући се примарно за рад у школи. Раздвојени токови у образовању наставних кадрова за основне и средње школе карактеристични су и за друге европске земље (Drahmann, 2020; Moon, Vlasceanu, & Varrows, 2003). Под педагошким образовањем у посматраном периоду подразумеван је корпус знања из различитих дисциплина које могу да допринесу стицању професионалних компетенција релевантних за обављање наставничког посла.

Наставленија као стручна подршка наставницима

Од оснивања прве средње школе у Србији 1830. године до почетка седамдесетих година 19. века у средњим школама доминира наставни кадар из Војводине школован на различитим школским институцијама: од богословија и угарских академија до европских универзитета Беча, Хајделберга, Париза, Берлина и других. У средњим

школама су предавали наставници с докторатима и свршени и несвршени студенти права, богословије, филозофије (Грујић, 1997).

Наставленије њрофесорима гимназије београдске, које је прописано 23. септембра 1838. године, први је покушај у Србији да се утиче на недостатак наставничких компетенција (Ibid.). Аутор *Наставленија* Димитрије Исаиловић, тада начелник у Попечитељству просвештенија, сугерише наставницима да рад у настави не сме да буде *механички* већ да наставно градиво треба да буде излагано јасно, и то тако да ученике ангажује интелектуално како би схватили суштину наставних садржаја и разумели њихову практичну примену. Такође, наставнику се указује на важност планирања наставног рада зарад рационалног коришћења свог и ученичког времена и снаге. Исаиловић указује и на значај моралног васпитања ученика, па наставницима препоручује да ученике опомињу, саветују, да их упућују на поштовање школских закона и хришћанских дужности. Наставницима се скреће пажња и на то да њихово понашање треба да буде пример ученицима (Ibid.: 3). Препоручено је да наставници препишу *Наставленије*, да га често читају и да га се придржавају (Тешић, 1974: 55).

Значајније измене у уређењу школског система подстакли су уставобранитељи доношењем Општег школског закона (*Устројеније јавној училишћној наставленија*) 1844. године. Када је о гимназијама реч, две су новине од значаја за тему овог рада: увођење предметне наставе у средње школе и прописивање стручних квалификација наставника. Кандидат за наставника „треба да је философске науке с добрим успехом завршио, да осим српског зна још неки страни језик, и да је примерног владања“ (*Устројеније*, 1845: 330). Ново *Наставленије за њрофесоре Гимназије и њолућимназија* објављено је 1845. године, а саставио га је Јован Стерија Поповић. Наставницима се, између осталог, саветује да теже да се рад ученика одвија у правцу самоусавшавања. Такође, треба да утичу и на формирање навика ученика за културан начин живота и забаве, имајући притом у виду да су те навике у тесној вези с јачањем моралне воље ученика. Дате су још и хигијенске и поуке о физичком васпитању те се, с тим у вези, указује на проблем преоптерећења ученика сувишним градивом и домаћим задацима (Грујић, 1997: 15). Инсистира се на томе да су наставници васпитачи омладине и да наставно градиво треба да користе у те сврхе. Наставници треба да усмеравају и контролишу понашање ученика, а казне треба избегавати или их примењивати „разложно, умерено и разумно“ (Тешић, 1974: 164). Када је о настави реч, наставници имају обавезу да састављају наставне програме за своје предмете и сугерисано им је да пишу уџбенике (*Највише ређење...*, 1895: 124).

Та упутства била су, у педагошком погледу, била прогресивна за своје доба, али су превазилазила реалне могућности наставника, због чега их није било могуће реализовати (Грујић, 1997: 15). *Наставленије* је било намењено наставницима који нису имали довољно општих знања о васпитању, образовању и настави, без којих они нису могли ни да примењују одредбе тог документа. Уставобранитељи јесу предузели опсежан захват у уређењу школског система, али ефекти тог захвата нису били довољно далекосежни управо зато што се није имало у виду и образовање наставног кадра сматра Грујић (Ibid.). У новим *Правилима*, која су донета 1856. године, професорима се дају већа овлашћења у кажњавању ученика и прецизирају се обавезе према

цркви, док се у педагошком погледу акценат ставља на потребу, значај и начине одржавања дисциплине (Tešić, 1974: 165).

Иако та упутства у датим околностима нису могла имати значајнији утицај на наставну праксу, у историјском току развоја наставничке професије она ипак имају своје место. Корпус знања – педагошких знања, који је у тим документима презентован, специфичан је за одређену групу људи, различитих по свом иницијалном образовању и запослених у једном одређеном домену – средњој школи. Схватимо ли професију као материјалну везу између државе и примене одређених специјализованих знања (Nóvoa, 2000: 47), можемо констатовати да су та упутства први корак ка формирању професије наставника предметне наставе у Србији.

Предавања из педагогије на Великој школи и професорски испит

У деценијама које су уследиле, у законским актима којима се уређују средње школе – 1857, 1863. и 1875. године, квалификације за наставнике се дефинишу тако што се и даље наглашава потреба стручног образовања и тражи се диплома стечена у Србији или у иностранству. Министарство и у овом периоду приређује упутства за наставнике, али предузимају се и друге мере за унапређење њихових наставничких компетенција: педагогија постаје део наставног плана Лицеја, касније Велике школе, и уводи се професорски испит као услов за добијање професорског звања.

Педагогија је 1853. године уведена у наставни план Лицеја као ванредни предмет за оне ученике који су намеравали да се баве учитељским позивом. Програм тог предмета није обухватао питања наставе и методике те је и поред опште „теоријске ширине, с обзиром на функцију коју је настава педагогије требало да има у лицеју био је крњ и непотпун“, сматра Тешић (Tešić, 1967: 17). Када је Лицеј реформисан у Велику школу, 1863. године, педагогија није била обухваћена новим наставним планом. Поново је уведена 1873. године – као обавезан предмет за све ученике Велике школе – тиме је и у стручном смислу требало да буде подржана законска одредба о квалификацијама кандидата за професорско звање у средњој школи.

Према доступним изворима, предавања из педагогије на Великој школи држао је Милан Кујунџић, у периоду од 1876. до 1883. године. Познато је и да су литературу на основу које су студенти Велике школе полагали испит из педагогије чинила следећа дела: *Теорија педагогије или Основи науке о васпитању и настави* Фридриха Дитеса, *Рад у школи – методика* Карла Кера у преводу Стевана Д. Поповића и *Историја народног образовања код Срба* Милана Ћ. Милићевића (Ibid: 13). Од 1882. педагогија се појављује на листи празних катедри Велике школе и остаје упражњена до 1892. године.

Дотадашњи рад на педагошком образовању предметних наставника сумирао је Војислав Бакић у предлогу који је још 1875. године упутио Министарству просвете. Он указује на то да су теоријска и историјска знања од мале користи без практичних вежбања која би се одвијала у оквиру академског педагошког семинара. „Нема сумње да средње школе у Србији само зато слабо напредују што професори нијесу прави педагози, тј. нијесу сви сасвијем начисто ни са цијељу ни са начином правог

образовања, те им посао често не пође за руком, мада су иначе добри стручњаци, сваки у својој струци и науци.“ Препоручујући себе за овај рад на Великој школи, он додаје и да се, упознајући се са радом сличних семинара у Немачкој, „уверио да су такви семинари од највеће потребе; без тога ће сви дотични расписи министарства на професоре слабо помоћи“ (Тешић, 1967: 23).

Ипак, праксу наставника су и даље конкретније усмеравали органи просвете. За разлику од претходних деценија током којих су наставницима упућивана општа упутства, сада се то чини онда када у пракси дође до изражаја одређени проблем. Упутства, решења и расписи односе се на одређене сегменте васпитно-образовног рада, као што су: ђаци који професоре послужују, надзор професорских предавања, писмени задаци, како професор треба да се понаша на испиту, како састављати материјале за учење у недостатку уџбеника, разредно старешинство, правично оцењивање, важност професорске службе, задавање лекција за учење напамет итд. (Marković i Popović, 1895; Školski zbornik..., 1875).

Увођењем професорског испита 1880. године први пут је прописана мера системског карактера којом се просветне власти активније ангажују у домену унапређења рада наставника у средњим школама и диференцијације наставничке професије. Према Закону о професорским испитима, за професора се могло поставити лице које је завршило Велику школу у земљи или факултет у иностранству и положило професорски испит. Испит се састојао из више делова: први део се односио на проверу знања из српског и једног страног језика, потом је кандидат био у обавези да напише домаћи стручни рад на тему из наставног предмета за који се специјализује, а коју је одобрило Министарство просвете, затим се полагао испит из пријављене групе стручних наука, онда је пред комисијом рађена клаузура, после чега се приступило усменом делу професорског испита. На крају је проверавана практична способност кандидата тиме што је имао да обради наставну јединицу на часу (Zakon o profesorskim ispitima za srednje škole, niže i više..., 1895: 190–207). Увођењем професорског испита није се ипак учинио значајнији корак ка провери и унапређивању педагошког и методичког рада наставника, зато што на успех кандидата није утицао практичан испит, тј. рад на часу. „Према овоме практично предавање своди се на просту формалност, која нимало не утиче на оцену спремности кандидата“, забележио је у свом извештају Милош Зечевић, председник једне од комисија (Grujić, 1997: 156). Измене су унете тек 1898. године, када је као обавезан део испита уведен и практичан део, тј. рад на часу и познавање школске администрације. Професорски испит је у периоду 1881–1896. године пријавило 262 кандидата, а положило га је укупно 248 (Vujisić Živković, 2011: 227). Професорски испит је значао и увођење правне основе за наставничко звање која се остваривала кроз прописани механизам (Nóvoa, 2000: 47)

Катедра гимназијске педагогике с методологијом на Великој школи (1892)

Катедра гимназијске педагогике с методологијом почела је да ради 8. децембра 1892. године доласком др Војислава Бакића. Тиме је започет рад на систематичном и

свеобухватном педагошком образовању будућих наставника у оквиру њиховог иницијалног образовања. На Бакићеву иницијативу, у марту 1894. године започет је рад у педагошком семинару, потом је 1896. почео рад академског педагошког семинара у чијем се саставу налазила вежбаоница (по једно одељење гимназије и Више женске школе). Наредне, 1897. године, Бакић је објавио и уџбеник *Ойшїа љегаїоїука*, коме је 1901. године придружио и *Посебну љегаїоїуку* – први српски уџбеник методике намењен професорима средњих школа.

Студенти су наставу из педагогије похађали на трећој и четвртој години, током четири семестра. Студенти треће године похађали су наставу која је подразумевала предавања и вежбања у педагошком семинару из опште педагогике три часа недељно током два семестра. Студенти четврте године похађали су часове из посебне педагогике, такође три часа недељно током оба семестра, што је подразумевало предавања, вежбања у семинару и активности у средњој школи. „Слушаоци су хоспитовали при предавањима у овдашњим средњим школама; после су и сами предали у њима, најпре под надзором дотичних наставника, потом под мојим надзором и то према писаној припреми, коју сам ја раније прегледао; најпосле су ова предавања оцењена у присуству свих чланова семестра (било их је 32)“ (Тешић, 1967: 27). Бакић је у семинару радио сам, без помоћника, без новчаних и других средстава – семинар није поседовао библиотеку ни друга средства за рад. Захваљујући Бакићевом залагању, педагогија као наука стекла је одређено признање и афирмацију и учињен је квалитативан преокрет у пракси педагошког припремања професора средњих школа (Ibid: 25).

Након оснивања Универзитета 1905. године и Бакићевог одласка у пензију, прекинут је рад педагошког семинара за наставнике услед реорганизације студија на Филозофском факултету. Иако је према Уредби Филозофског факултета од 1. фебруара 1906. године један од кључних задатака те институције и образовање наставника, рад на педагошком образовању будућих наставника није реализован.

Општи педагошки семинар (1924)

Педагошки семинар за образовање наставника предметне наставе на Филозофском факултету обновљен је 1924. године. Како семинар није био предвиђен важећом Уредбом факултета, његово похађање није било обавезно, те је студентима само препоручивано. Такав статус семинар је задржао до 1927. године, када су донете Измене и допуне Уредбе Филозофског факултета, тада је Општи педагошки семинар (у даљем тексту ОПС) уведен као обавеза за све будуће наставнике средњих школа. У пракси су те измене заживеле тек 1930. године. Управник семинара до 1931. године био др Милан Шевић, потом др Борислав Стевановић. На Филозофском факултету постојале су две засебне јединице: Општи педагошки семинар намењен образовању наставника и Педагошки семинар као XXVII научна група на Филозофском факултету у којој се педагогија изучавала као главни предмет – „предмет под А“ и у оквиру које су образовани будући професори педагогије и школски надзорници.

Активности студената у ОПС-у биле су сличне онима које је Бакић реализовао: предавања из педагогије и методике, хоспитовање у средњим школама, огледно (самостално) предавање студената у разреду, учешће у дискусији након практичног рада. Прва година рада семинара, 1924, била је, могло би се рећи, пробна – студенти су, осим предавања из педагогије и методике која је Шевић држао на факултету, похађали још и *уледна* предавања у средњим школама. Та предавања су за потребе семинара организована мимо редовне наставе и са мањим бројем ученика у учионици. Након серије угледних, студенти су одржали серију огледних предавања, а потом се приступало дискусији у којој су учествовали сви студенти (Vanlić, 1924). Угледна су она предавања која у присуству студената води предметни наставник у школи – студенти посматрају рад наставника на који треба да се „угледају“. Огледна предавања одржавају сами студенти, и то су часови у којима они врше „оглед“, тј. покушај да самостално одрже час.

Школске 1925/26. године започет је рад семинара у пуном обиму и већ тада су до изражаја дошле неке од карактеристика рада семинара које ће остати актуелне и у наредним годинама. Студенти који похађају семинар распоређени су у течајевима према својим студијским групама. Оформљени су следећи течајеви: математички, физички, српски, француски, немачки, географски, историјски, биолошки, хемијски, филозофски, латински и геолошки. Није сваке године и реализован сваки од тих течаја, што је зависило од броја пријављених кандидата. На пример, биолошки течај није организован неколико година заредом, док су течајеви математике и језика редовно организовани. Известан број студената одустајао је од рада у семинару. Разлози одустајања од похађања семинара били су различити: када дође време да се завршава течај, велики део кандидата више није у Београду – неки су већ дипломирали и ушли у службу, неки се посвете дипломским радовима, а студенти који се разболе немају прилике да надокнаде изостанке (Šević, 1926; 1928a). У Табели 1 приказан је број студената који су похађали Семинар у периоду од 1924. до 1933. године.

Табела 1

Број студената у Ошћем педагошком семинару (1924–1933)

Година	1924/25.	1925/26.	1926/27.	1927/28.	1928/29.	1929/30	1930/31.	1932/33.	Укупно
Пријављени	82	116	82	106	137	129	139	171	962
Завршили	60	71	58	85	97	102	139	171	762

Четири средње школе у Београду представљале су вежбаонице уз семинар: Друга мушка гимназија, Друга женска гимназија, Реалка и Четврта мушка гимназија. Друга женска гимназија од школске 1927/28. није примала студенте наводно због негативног становишта о образовању женске деце у средњим школама које је Шевић изнео на једном професорском скупу у Новом Саду. Иако је Шевић (Šević, 1927a) написао образложење, које је упутио и министру просвете, у којем доказује да је то нетачна интерпретација његових речи, неспоразум није разрешен до његовог одласка у пензију 1931. године. Сарадњу са средњошколским наставницима у вежбаоницама Шевић је високо оцењивао. Уз минималну новчану надокнаду они су „не само

свесрдно примали кандидате у одређени разред, него их водили у друге разреде, давали им разна упутства, врло савесно читали израђене задатке за пробну лекцију, исправљали их и давали образложени суд о њима и често врло живо учествовали у дискусијама после одржане лекције“ (Šević, 1926).

Милан Шевић, управник семинара, био је и једини предавач и организатор практичног рада. На Филозофском факултету држао је предавања из опште методике за све кандидате, а и из методика појединих наставних предмета за сваки поједини течај. Осим тога, у средњим школама повремено је реализовао и угледне часове из појединих предмета. На пример, 1925/26. године Шевић је на факултету студентима предавао следеће теме: увод у наставничку службу, оцењивање ученика, методика математике и физике, припрема за час с примерима из српског језика (Ibid.).

На основу извештаја Зорке Јовановић, професорке српског језика, стиче се слика о томе како је изгледао рад са студентима у школској настави. Хоспитовање једнаесторо студената започето је 23. маја 1929. године и трајало је седам термина/часова. Шевић је реализовао укупно око 2,5 часа – трећи час би делимично препустио једном од студената који би наставио предавање и обновио градиво са ученицима. На наредним часовима студенти су углавном обнављали градиво са ученицима и повремено су држали предавања. Рад студената је описно оцењиван. Ево једне такве оцене: „1. јуна 1929. држи час Јелена Вукашиновић. Пропитује ученике о атрибуту. Држање је мирно, гласно говори. Помаже ученике разним потпитањима да сами дођу до резултата“ (Јовановић, 1929). Након последњег часа хоспитовања, током којег је једна од кандидаткиња из семинара одржала час према припреми коју је претходно саставила, вођена је дискусија у којој су, осим предметне професорке и професора Шевића, учествовали и студенти. У том извештају је забележено да није било већих примедба на „огледни час“ и да су углавном упућене похвале.

У годишњим извештајима које је Шевић слао декану, процена ефеката рада семинара није била тако позитивна као у приказаном примеру. Он је редовно указивао на то да студенти ступају у семинар високомотивисани и да се то одушевљење изгуби када „кандидати осете одједном сву тешкоћу позива“ и када кандидати увиде да ће семинар задовољити „врло малени део њихових потреба, који им се истом сада јављају у свем њиховом значењу – а краткоћа течаја и дипломски испит, што им је за вратом, не дају им ни да се зауставе на тим питањима, која су сада први пут упозната као битна за сав будући им живот“ (Šević, 1929). Шевић је сматрао да ће ОПС постићи свој циљ тек када се уведе редовни течај методике и „када сви кандидати буду подједнако активни, када сваки од њих изведе више пробних лекција, затим кроз неко време и самостално води један разред“ (Šević, 1927b).

ОПС, изузев одређених материјалних средстава из којих су исплаћиване симболичне суме на име хонорара наставницима, није имао других средстава нити материјалних услова за рад. Такво стање потрајало је до 1929. године када је донет Правилник којим је конкретизована обавеза похађања семинара. Шевић је у сваком годишњем извештају и у дописима које је слао на адресе свих надлежних тела тражио да се обезбеде макар минимални услови за рад Семинара: простор за библиотеку и канцеларија, нешто намештаја и асистент. У извештају за школску 1925/26.

он пише: „Општи педагошки семинар, који помаже читавом факултету... још никако нема ни собице, па ни орманчета, у ком би склонио своју злехуду имовину..., нема ни асистента ни писара, и не може ни помишљати на то да прибере све оно што му је потребно за кандидате, за историју српске наставе и за рад у њему уопште“ (Šević, 1926). Из дописа који је управи Филозофског факултета и Министарству просвете Шевић послао у марту 1928. године сазнајемо да је Министарство Семинару претходно доделило одређени простор, али да је истовремено тај простор додељен и начелнику за основну наставу, који је изјавио да „су просторије њему потребне и није дозволио усељење“, потом се доказ о томе да су просторије додељене Семинару „изгубио у Министарству“, бележи Шевић (Šević, 1928b). Библиотека Семинара формирана је релативно брзо и њена вредност је 1929. године износила „неколико хиљада динара“ наводи Шевић. Без простора, те књиге нису могле да буду коришћене, као ни књиге добијене на име репарације које су се налазиле у сандуцима у аули Универзитета. Семинару је додељен простор 1929. године у Скопљанској улици, који је делио са Семинаром за помоћне историјске науке (Opšti pedagoški seminar, 1929).

Савет Филозофског факултета усвојио је 1929. године Правилник о раду у ОПС, након што је та установа две године раније обухваћена Изменама и допунама Уредбе Филозофског факултета. Нацрт Правилника претходно је сачињен у Општем педагошком семинару (Šević, 2017: 63). Циљ семинара је да „будућим наставницима да практично образовање за рад у средњој школи“ (Filozofski fakultet, 1929). Правилником је углавном озваничена претходна пракса, уз увођење колоквијума као услов за практична вежбања у школи. Кандидат је завршио рад у семинару ако је: походио најмање 15 часова у средњој школи, уредно долазио на семинарске часове и активно учествовао на њима и колоквирао; ако је одржао најмање два наставна огледа и израдио писмени задатак за пробни час. О свршеном течају у семинару управник са стручним чланом управе издаје кандидату уверење.

Резултати колоквијума, који је први пут одржан 1931. године, били су поражавајући – „наставник се морао задовољити више добром вољом да се нешто зна него ли правим знањем“, бележи Шевић (Šević, 1931). Питања на колоквијуму су постављана из Шевићевих предавања о средњошколској методици и из следећих дела: *Психолошке њоуке учиџељима* Виљема Џемса и *Основе његолоије: како геџе њосџаје и како зри* Ота Тумлирца. У извештају декану Шевић подсећа „да је недовољно слушати педагогију само један семестар, нарочито када је претходна спрема кандидата и уопште и специјално врло непотпуна“ (Ibid.)

Шевић је дао оставку на место управника семинара у марту 1930. године уз договор са управом факултета да ће остати до краја године, а дефинитивно се повукао у пензију након поменутог колоквијума (Šević, 2017: 89). Дужност управника семинара, привремено – док се не реши питање наставника педагогије, преузео је др Борислав Стевановић. У извештају декану из 1931. године нови управник истиче да ће у следећој школској години „одласком г. Шевића Практична педагогија као део програма који се тражи од слушаца остати незаступљена“ (Stevanović, 1931a). Стевановић је за слушаоце семинара организовао предавања и вежбе из педагошке психологије, а наставници су Семинару слали квалитативне оцене практичног рада студената. Неко

време у семинару ради и асистенткиња Милица Топаловић Ђурић, али недостају подаци о њеном ангажману.

Борислав Стевановић се 1931. године обратио Савету Филозофског факултета с предлогом да се семинар кадровски ојача и да се на асистентска места поставе Никола Кузељ, професор Гимназије у Крагујевцу, и Цветко Поповић, професор Учитељске школе у Јагодини (Stevanović, 1931b). Изгледа да тај предлог није наишао на одзив, и семинар је практично остао без кадрова. Када је 1937. године изабран др Артур Либерт за хонорарног професора педагогије, планирано је да он преузме и рад у семинару, али тај план није реализован.

Шевић у једном од извештаја са жаљењем констатује да је Општи педагошки семинар препуштен „слабим снагама једног човека“ и зато ће „с појединцем непрестано стајати и падати“ (Šević, 1927b). Те његове речи остаће, нажалост, још дуго актуелне. После Другог светског рата, Општи педагошки семинар је постојао само формално и налазио се са педагошком групом у саставу Катедре за филозофију. Минималан обим активности, услед недостатка кадрова, у виду колоквијума и консултација водила је асистент Босиљка Глигоријевић.

Наставним плановима Филозофског факултета, који су донети 1948. године, педагогија с методиком постала је обавезна за све студијске групе те се приступило избору наставника. За наставу педагогије изабрани су Вајан Гомирац, предавач, и Даринка Митровић, асистент. Методике су предавали Златибор Поповић (методика историје) и Душан Јовановић (методика живих страних језика). Иако знатно јачих кадровских капацитета, Семинар се суочио са, могло би се рећи, озбиљнијим тешкоћама у свом раду од оних у предратном периоду: рад са неколико стотина студената, недостатак кадрова и сарадника за методичку праксу, нерешено питање вежбаоница – само су неки од тих проблема (Mitrović, 1967). У таквим условима Семинар је опстајао наредних десет година, када је 1958. године донет нови Статут факултета, којим је педагошко образовање студената сведено на часове предавања педагогије с фондом од два часа недељно током два семестра, уз краће хоспитовање у београдским гимназијама. Од 1960. године тај рад је водила др Даринка Митровић као једни наставник у семинару.

Одељење за педагогију настојало је да пронађе решење за реорганизацију Семинара и послало је више детаљно разрађених предлога на адресе релевантних институција (Ibid.), што је 1971. године резултирало оснивањем Центра за педагошко, дидактичко и методичко образовање наставника. Данас тај центар носи назив Центар за образовање наставника и засебна је наставна јединица Филозофског факултета Универзитета у Београду која организује иницијално образовање наставника предметне наставе кроз више програма.

Закључак

Сагледавање кључних догађаја у развојном току педагошког образовања предметних наставника доприноси реконструкцији процеса професионализације наставничког позива и институционализације тог образовања у Србији. Прва упутства за педагошки рад у школи која су, као званична документа, просветне власти упућива-

ле наставницима гимназија 1838, 1845 и 1856. године, представљају и прве кораке ка диференцијацији наставничке од других професија. Свест о томе да педагошка знања треба да буду укључена у иницијално образовање будућих наставника, од којих се приликом ступања у службу очекивало да имају диплому неке високошколске институције, конкретизована је увођењем педагогије у наставне планове високошколских институција у Србији, док је увођењем професорских испита учињен корак даље у признавању наставничке професије. Оснивањем Катедре за педагогију на Филозофском факултету 1892. године и разгранаванем њених активности које подразумевају не само предавања већ и практичан рад студената на факултету и у школама, као и издавање уџбеника из педагогије намењених том раду постављена је основа институционализацији образовања наставника предметне наставе у Србији. На таквој основи наставља да ради Општи педагошки семинар на Филозофском факултету, који је започео свој рад 1924, односно 1948. године.

Наведени редослед догађаја у развоју образовања предметних наставника карактеристичан је и за друге европске земље. Тај развој се у Србији разликује по дуго-трајним дисконтинуитетима чији је узрок недостатак системске бриге, с једне стране, а с друге стране, претерано *ослањање* на снагу појединца – Катедра за педагогију је била без наставника од 1883. до 1892. године, Академски педагошки семинар се угасио одласком др Бакића 1905. године, обновљен је тек 1924. године. Такав однос би могао да се објасни и општим односом према педагогији као потребној, али ипак помоћној науци у односу према стручним знањима предметног наставника, што је, управо, радом семинара довођено у питање управо тиме што је, у проблемима у теоријском и практичном раду студената, долазила до изражаја потреба за педагошким и методичким знањима и вештинама потребним у наставној пракси. С друге стране, рад у педагошким семинарима доприносио је развоју методика и свакако квалитету наставне праксе.

Извори и архивски извори

- Filozofski fakultet (1929). *Pravilnik o radu Opšteg pedagoškog seminara*. Opšti pedagoški seminar, Arhiva Odeljenja za pedagogiju i andragogiju, Filozofski fakultet, Beograd.
- Jovanović, Z. (1929). *Izveštaj o radu studenata na tečaju srpskog jezika u Drugoj muškoj beogradskoj gimnaziji, 3. jun 1929*. Opšti pedagoški seminar, Arhiva Odeljenja za pedagogiju i andragogiju, Filozofski fakultet, Beograd.
- Marković, M. i Popović, Z. (ur.) (1895). *Prosvetni zbornik zakona i naredaba*. Beograd: Kraljevsko-srpska državna štamparija.
- Mitrović, D. (1967). Opšti pedagoški seminar. U *Sedamdeset pet godina katedre za pedagogiju* (str. 82-86). Beograd: Filozofski fakultet.
- Najviše rešenje o tome da svaki profesor svoj predmet napiše* (1895). M. Marković i Popović, Z. (ur.) *Prosvetni zbornik zakona i naredaba* (str. 124-126). Beograd: U M. Marković i Z. Popović (ur), Kraljevsko-srpska državna štamparija.
- Opšti pedagoški seminar. (1929). *Dokumentacija o prostorijama za Opšti pedagoški seminar. 18. mart 1929*. Opšti pedagoški seminar, Arhiva Odeljenja za pedagogiju i andragogiju, Filozofski fakultet, Beograd.

- Stevanović, B. (1931a). *Izveštaj o radu Opšteg pedagoškog seminara školske 1930/31. godine*. Opšti pedagoški seminar, Arhiva Odeljenja za pedagogiju i andragogiju, Filozofski fakultet, Beograd.
- Stevanović, B. (1931b). *Dopis Svetu Filozofskog fakulteta*. Opšti pedagoški seminar, Arhiva Odeljenja za pedagogiju i andragogiju, Filozofski fakultet, Beograd.
- Šević, M. (1926). *Izveštaj o radu Opšteg pedagoškoga seminara školske 1925/26, godine, 14. jun 1926*. Opšti pedagoški seminar, Arhiva Odeljenja za pedagogiju i andragogiju, Filozofski fakultet, Beograd.
- Šević, M. (1927a). *Koncept dopisa ministru prosvete u vezi nesporazuma sa kolektivom Druge ženske gimnazije, 10. mart 1927*. Opšti pedagoški seminar, Arhiva Odeljenja za pedagogiju i andragogiju, Filozofski fakultet, Beograd.
- Šević, M. (1927b). *Izveštaj o radu Opšteg pedagoškoga seminara školske 1926/27. godine, 9. jul 1927*. Opšti pedagoški seminar, Arhiva Odeljenja za pedagogiju i andragogiju, Filozofski fakultet, Beograd.
- Šević, M. (1928a). *Dopis dekanu Filozofskog fakulteta u vezi materijalnih uslova rada Opšteg pedagoškog seminara, 16. mart 1928*. Opšti pedagoški seminar, Arhiva Odeljenja za pedagogiju i andragogiju, Filozofski fakultet, Beograd.
- Šević, M. (1928b). *Izveštaj o radu Opšteg pedagoškoga seminara školske 1926/27. godine, 28. jun 1928*. Opšti pedagoški seminar, Arhiva Odeljenja za pedagogiju i andragogiju, Filozofski fakultet, Beograd.
- Šević, M. (1929). *Izveštaj o radu Opšteg pedagoškoga seminara školske 1926/27. godine, 27. jun 1929*. Opšti pedagoški seminar, Arhiva Odeljenja za pedagogiju i andragogiju, Filozofski fakultet, Beograd.
- Šević, M. (1931). *Izveštaj o kolokvijumu u Opštem pedagoškom seminaru. 30. mart 1931*. Opšti pedagoški seminar, Arhiva Odeljenja za pedagogiju i andragogiju, Filozofski fakultet, Beograd.
- Šević, M. (prir. Z. Hadžić) (2017). *Dnevnici, knjiga treća*. Novi Sad: Dnevnik AD.
- Školski zbornik zakona, pravila, naredaba itd.* (1875). Beograd: Državna štamparija.
- Устроение јавног училишног наставленија* (1845). Објављено у: *Сборникъ закона и уредба и уредбены указа: изданы у Княжеству Србскомъ*. Часть 2, Одъ Априла 1840. год. до конца Декавбра 1844. г. (стр. 314-345). У Београду: печатано у Книгопечатни Княжества Србског.
- Vanlić, M. (1924). Opšti pedagoški seminar. *Prosvetni glasnik*, 61(11), 641–644.
- Zakon o profesorskim ispitima za srednje škole, niže i više* (1895). U M. Marković i Z. Popović (ur.), *Prosvetni zbornik zakona i naredaba* (str. 190-196). Beograd: Kraljevsko-srpska državna štamparija.

Литература

- Drahmann, M. (2020). Teacher Education in Germany: A Holistic View of Structure, Curriculum, Development and Challenges. In K. Pushpanadham (Ed.), *Teacher Education: Global Practices* (pp. 13-31). Singapore: Springer. https://doi.org/10.1007/978-981-15-4008-0_2
- Grujić, V. (1997). *Gimnazijsko obrazovanje u Srbiji do Prvog svetskog rata*. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti.
- Moon, B., Vlasceanu, L., & Barrows, L. C. (2003)(Eds.). *Institutional Approaches to Teacher Education within Higher Education in Europe: Current Models and New Developments*. Bucharest: UNESCO.
- Nóvoa, A. (2000). The Teaching Profession in Europe: Historical and Sociological Analysis. In E. Sherman Swing, J. Schriewer, & F. Orivel (Eds.), *Problems and Prospects in European Education* (pp. 45-70). Westport: Praeger.

- Stikić, B. (2015). Stvaranje naučne discipline: metodika nastave francuskog jezika u međuratnoj Srbiji. *Metodički Vidici*, 6(6), 171–190. <https://doi.org/10.19090/mv.2015.6.171-190>
- Tešić, V. (1967). Pedagogija u Liceju, Velikoj školi i na Uiverzitetu u Beogradu do 1914. godine. U *Sedamdeset pet godina katedre za pedagogiju* (str. 7-37). Beograd: Filozofski fakultet.
- Tešić, V. (1974). *Moralno vaspitanje u školama Srbije (1830-1878)*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Vujisić Živković, N. (2011). Unapređivanje kvaliteta obrazovanja i vrednovanje profesionalnih kompetencija budućih gimnazijskih profesora u Srbiji u XIX veku. U N. Kačavenda Radić, D. Pavlović Breneselović i R. Antonijević (ur.), *Kvalitet u obrazovanju* (str. 221-236). Beograd: Institut za pedagogiju i andragogiju Filozofskog fakulteta.
- Vujisić Živković, N. (2012). *Vojislav Bakić i razvoj pedagoške nauke u Srbiji*. Beograd: Filozofski fakultet.
- Примљено: 15.11.2021.
Коригована верзија примљена: 23.11.2021.
Прихваћено за штампу: 01.12.2021.

The Pedagogical Education of Teachers in Serbia: From the First Instructions to Teachers to the Center for Teacher Education

Aleksandra Ilić Rajković

Department of Pedagogy and Andragogy, Faculty of Philosophy,
University of Belgrade, Belgrade, Serbia

Abstract

The paper provides an overview of key events relevant to the education of teachers of specific subjects in Serbia up until the founding of the Center for Teacher Education in 1971, and aims to establish the key stages in the development of this education. Taking into account the position of pedagogical knowledge relative to the initial education of teachers of specific subjects, the content, organization, initiators and practitioners of teacher education, four stages can be distinguished in the development of the education of subject teachers. The first begins in 1838 with the publication of the first set of instructions for secondary school teachers. The second stage was characterized by the introduction of pedagogy into the curriculum of the highest educational institution in Serbia and the passing of the law on teacher examinations. The third significant stage comprises the founding of the Department of Pedagogy at the Great School and the work of Vojislav Bakić. The fourth stage relates to the work of the General Pedagogical Seminar, which was founded in the interwar period and resumed its work in changed circumstances in 1948. The paper concludes that the development of teacher education in Serbia has followed a similar course to that in Europe, but that the process in Serbia has been characterized by long periods of discontinuity, which has slowed down the institutionalization of this type of education. In addition, it suggests that the reconstruction of the development of teacher education can lead to more detailed insight into the process of professionalization of the teaching profession, and also to a better understanding of the development of particular pedagogical disciplines, notably teaching methodology.

Keywords: teachers of specific subjects, teacher education, profession, qualifications.

Педагогическое образование учителей в Серби: от наставления до Центра педагогического образования

Александра Илич Райкович

Кафедра педагогики и андрагогики, Философский факультет,
Белградский университет, Белград, Сербия

Резюме *ЦВ статье рассматриваются ключевые события, относящиеся к образованию учителей-предметников в Сербии до создания в 1971 году Центра педагогического образования, с целью определения основных этапов развития этого образования. Принимая во внимание позицию педагогических знаний по отношению к первичному образованию учителей по определенным научным дисциплинам, содержанию, организации, инициаторам и носителям педагогического образования, развитие образования учителей можно разделить на четыре этапа. Началом первого этапа можно считать 1838 год, когда было опубликовано первое пособие для преподавателей гимназий. Вторым этапом характеризует включение педагогики в учебную программу высших школьных заведений в Сербии, в том числе принятие Закона о профессорских экзаменах. Третий важный этап связан с созданием кафедры педагогики в Великой школе и работой доктора наук Воислава Бакича. Четвертый этап относится к работе Общего педагогического семинара, основанного в периоде между двумя мировыми войнами и продолжившего свою работу в изменившихся обстоятельствах в 1948 году. В заключение отмечается, что путь развития педагогического образования учителей в Сербии проходил почти также как в Европе, но в Сербии этот процесс характеризуется длительными перерывами, что замедляет институционализацию данного вида образования. В статье также констатируется, что реконструкция развития педагогического образования может способствовать более глубокому рассмотрению процесса профессионализации педагогической профессии, а также пониманию развития отдельных педагогических дисциплин, прежде всего методологии.*

Ключевые слова: *учителя-предметники, педагогическое образование, профессия, квалификация.*